

ВСТУП

Буремний початок ХХ ст., позначений війнами, крахом імперій та революціями, призвів до суттєвих змін в усіх сферах суспільного життя українців, визначивши і напрямок розвитку культурного процесу. В період між двома світовими війнами українці були найбільшою європейською нацією з невирішеним національним питанням, а українські землі входили до складу чотирьох держав. Та саме в ці часи в культурному процесі яскраво проявились дві головні тенденції: потяг до збереження історичної пам'яті, мови, культурних надбань та прагнення долучитись до світової модерної культури.

В історії української культури 1917-39 рр. – яскравий і водночас трагічний період, коли було закладено фундамент та визначено напрямки всього подальшого її розвитку. Та це і жахливі часи нечуваних утисків тоталітарної радянської системи. В період тимчасового відновлення української державності 1917-20 рр. на тлі гострого військового і політичного протистояння було створено принципово нові умови для розвитку української національної культури. Другий етап – від остаточної перемоги радянської влади до початку Другої світової війни – період великих суспільних потрясінь, зміни естетичних позицій. З одного боку, на тлі процесів українізації культура переживала період значного піднесення. З іншого - посилювався вплив партійної політики та ідеології на діяльність митців та мистецьких об'єднань, який на початку 1930-х рр. перетворився на тотальні репресії не тільки проти діячів культури, а й загалом проти населення радянської України. Національне відродження перетворилося в «Розстріляне Відродження».

План

1 Відродження української культури в період національно-визвольних змагань 1917 – 1920 рр.

2 Політика «українізації» та її вплив на розвиток української культури в 1920-х – на початку 1930-х років.

3 Українська культура 1930-х років. «Розстріляне відродження».

1 Відродження української культури в період національно-визвольних змагань 1917 – 1920 рр.

Революція та повалення самодержавства в Росії вплинули на національно-політичне життя в Україні. Вийшли з підпілля і почали діяти українські політичні партії лівого спрямування, відновились діяльність «Просвіти». Десятки видатних українців повернулися до Києва з Петрограда та Москви, щоб взяти участь у будівництві нової України.

Українські уряди, які діяли в період 1917-20 рр. (УНР, Гетьманської Держави, УНР-Директорії), послідовно проводили політику українізації, яка полягала у підтримці української мови, розвитку української середньої та вищої освіти, книгодрукування, наукових закладів, музейних установ, бібліотек, мистецьких об'єднань тощо. Але складна політична та економічна ситуація не дали їм можливості відновити втрачене та створити міцну основу для культурного розвитку нації.

Освіта

Важливим чинником у вирішенні назрілих національних проблем стало відродження освіти. На території Російської імперії до 1917 р. не було жодної української школи, тому Центральна Рада проголосила своїм основним завданням відродження шкільної освіти. Але на початку реальну справу розбудови освітньої системи взяли на себе громадські організації: «Товариство шкільної освіти», вчительські спілки, «Просвіта», культурно-просвітні об'єднання, тому перші школи відкривались на громадські кошти. Уже в березні 1917 р. зусиллями «Товариства шкільної освіти» в Києві було засновано першу українську гімназію ім. Т. Шевченка, за нею відкрилися друга і третя.

Згодом почали працювати гімназії в Полтаві, Чернігові, Одесі, Харкові та інших містах. Загалом в різних регіонах було створено понад 80 українських гімназій. З березня до осені 1917 р. було відкрито 57 середніх шкіл, які існували на приватні або громадські кошти. В квітні 1917 р. в Києві відбувся I Український вчительський з'їзд, в якому взяли участь 300 делегатів. Згідно з прийнятою постановою, українізація середньої школи мала відбуватися шляхом створення нових закладів освіти. Українознавчі предмети були визнані обов'язковими для

викладання, а права національних меншин забезпечувались через відкриття паралельних класів. Після проголошення I Універсалу Центральної Ради (10.06. 1917 р.) було створено Генеральний секретаріат народної освіти, який узгоджував роботу громадських організацій.

Процес українізації набирав повних обертів і зупинити його було вже неможливо. Свідченням цього став II Всеукраїнський вчительський з'їзд, який відбувся в серпні 1917 р. На ньому було сформовано Всеукраїнську вчительську спілку, а для керівництва освітою було створено Київський, Одеський і Харківський шкільні округи та численні курси українознавства.

Значною подією стало проведення у вересні 1917 р. з'їзду «Просвіти» за участю делегатів не лише з України, а й із Дону, Вороніжчини, Курщини, Кубані та Бессарабії. На з'їзді було створено Всеукраїнську спілку «Просвіти», основним завданням якої стала розбудова позашкільної освіти.

Наприкінці 1917 р. було розроблено плани і програми для єдиної трудової (загальноосвітньої) школи з 12-річним терміном навчання. Багато уваги приділялось підготовці та виданню підручників: їх наклад у 1917 р. доходив до 300 тис. Незважаючи на значні труднощі – нестачу коштів, кваліфікованих учительських кадрів, приміщень тощо – за час перебування при владі Центральної Ради було відкрито 47 гімназій, шість учительських семінарій, дві реальні школи.

Уряд Української держави гетьмана П. Скоропадського продовжив справу Центральної Ради в галузі освіти. Першим кроком Міністерства вищої народної освіти і мистецтв, яке очолив професор М. Василенко, стала робота по запровадженню єдиної трудової школи. Процес українізації освіти не скрізь відбувався без перешкод. Якщо початкові школи, за наявності підготовлених вчителів, досить легко переходили на українську мову навчання, то в середніх школах, особливо у великих містах, українізація часто наштовхувалась на спротив вчителів та членів батьківських комітетів. Щоб уникнути зайвого напруження, замість українізації російських створювались нові українські школи, але вивчення української мови, історії та географії України, історії української культури ставало обов'язковим.

На кінець 1918 р. в Україні існувало 47208 народних шкіл, 1210 вищих початкових шкіл, 474 чоловічі і 262 жіночі гімназії, 91 комерційна школа, 70 реальних, 18 торгових та 18 духовних шкіл, було надруковано кілька мільйонів підручників. Для незаможних учнів призначалися стипендії.

13 листопада 1918 р. на українських землях колишньої Австро-Угорської імперії було проголошено Західноукраїнську Народну Республіку, яка одразу ж почала реформувати систему шкільної освіти. Законом про основи шкільництва публічні школи оголошувалися державними, а вчителі – державними службовцями. Українська мова стала основною в усіх державних школах; за національними меншинами – поляками та євреями – визнавалось «право на школу в рідній мові». Українські приватні гімназії, учительські та жіночі семінарії були націоналізовані, розширена мережа спеціальних та фахових шкіл. Особлива увага приділялась вивченню української мови, історії, географії України та інших слов'янських земель. Педагоги державних шкіл зобов'язані були скласти професійну присягу на вірність Українській Народній Республіці.

**Вища школа
Наука**

Генеральний секретаріат народної освіти Центральної Ради велику увагу приділяв питанням вищої школи. Її реорганізація мала здійснюватися двома шляхами: українізацією існуючих університетів та інститутів шляхом запровадження паралельних курсів українською мовою та заснуванням нових українських вищих шкіл.

5 жовтня 1917 р. відбулось урочисте відкриття першого Українського народного університету в Києві з трьома факультетами: фізико-математичним, правничим та історико-філологічним. Народний університет не мав власного приміщення, заняття проводилися в аудиторіях університету св. Володимира. Він не давав класичної вищої освіти, до нього вступали люди з різним рівнем освітньої підготовки, але це була перша спроба створення українського вищого навчального закладу. Подібні народні університети були відкриті в Миколаєві, Харкові, Одесі.

7 листопада 1917 р. в Києві було відкрито Педагогічну академію, яка мала розв'язати гостру проблему браку кваліфікованих учительських кадрів для нових українських шкіл.

А 18 грудня було засновано Академію мистецтв – першу вищу художню школу в Україні. Головним завданням її організатори вважали піднесення українського мистецтва до світового рівня, виховання покоління митців, що можуть здійснити цю мету. В академії викладали видатні українські художники: Ф. Кричевський, О. Мурашко, Г. Нарбут, М. Жук, М. Бойчук, Ф. Бурачек, А. Маневич. Дійсними студентами могли бути випускники середніх художніх шкіл, усі інші – вільними слухачами. Один із засновників Української Академії мистецтв Г. Нарбут став головним розробником українського герба та перших українських банкнот і поштових марок. Герб включав два історичні символи: тризуб, запозичений з монет Володимира Великого, та зображення козака. Нова держава оголосила Київську Русь та козацьку Гетьманщину своїми попередниками. Два кольори герба, синій і жовтий, походили з Галичини, де вони століттями були частиною місцевого герба. Ці кольори символізували єдність українських земель по обидва боки східного фронту світової війни.

Гетьманський уряд здійснив низку заходів з метою подальшої розбудови вищої школи в Україні. Заснований в Києві Український народний університет був перетворений на Державний український університет, такі ж університети було засновано в Кам'янець-Подільському, а в Полтаві відкрито Український історико-філологічний факультет. Кафедри українознавства було відкрито в Харківському і Новоросійському державних університетах.

Знаковою подією стало відкриття 27 листопада 1918 р. Української академії наук. Крім розв'язання загальнонаукових завдань, Академія мала вивчати і досліджувати сучасні й минулі проблеми України, української землі та народу. В складі УАН було три відділи: історико-філологічний, фізико-математичний, соціальних наук. До її структури також увійшли національна бібліотека, астрономічна обсерваторія, хімічна лабораторія, фізичний інститут, зоологічний музей, ботанічний сад, геологічний музей і низка інших наукових закладів. УАН мала свою друкарню і літографію. Членами академії мали право обиратися громадяни України та українські вчені Галичини, Буковини і Закарпаття. Першим президентом УАН став професор

хімії В. Вернадський, дійсними членами історики Д. Багалій, А. Кримський, М. Петров, фізик С. Тимошенко, економіст М. Туган-Барановський, правник О. Левицький, геолог П. Тутковський.

На час гетьманату припадає заснування таких наукових установ, як Державний український архів, Національна галерея мистецтв, Український історичний музей, Національна бібліотека.

Мистецтво

Революційні події вплинули на зміст театрального та мистецького життя. До революції 1917 р. у Києві був лише один україномовний театр - трупа М. Садовського, яка давала вистави в Народному домі. В інших містах України виступали трупи П. Саксаганського, О. Суходольського та ін. Із відродженням української державності почалась реорганізація театральної справи. Навесні 1917 р. в Києві було створено товариство «Український національний театр», а 1918 р. відкрито три театри - Державний драматичний, Державний народний і Молодий. Перший очолили відомі вже режисери О. Загаров і Б. Кривецький, учні К. Станіславського і Б. Немировича-Данченка, прихильники реалістично-психологічної школи. Репертуар театру складався з п'єс українських та зарубіжних драматургів. Молодий театр очолили Лесь Курбас – видатний режисер та засновник нового напрямку в історії українського театрального мистецтва, та Гнат Юра – режисер та актор. Молоді актори театральної трупи орієнтувалися на модерні течії західноєвропейського театру. В репертуарі Молодого театру були п'єси «У пущі» Л. Українки, «Гайдамаки» Т. Шевченка, «Цар Едіп» Софокла та ін.

На час гетьманату припадає заснування у Києві Української державної капели під керівництвом О. Кошиця, Державного симфонічного оркестру тощо. Зі сцени звучали музичні твори українських композиторів-послідовників М. Лисенка – Я. Степового, К. Стеценка, М. Леонтовича, П. Демуцького, В. Косенка, М. Коляди; входила в мистецьке життя молодь - М. Ревуцький, М. Вериківський, Г. Верьовка, П. Козицький, Б. Лятошинський та ін. Визначною подією було створення на початку 1920 р. Державної української мандрівної

капели «Думка», що згодом стала одним з кращих хороших колективів України.

У важкі роки громадянської війни одним із найоперативніших і найактуальніших видів мистецтва була плакатна графіка, що віддзеркалювала боротьбу і зіткнення різноманітних поглядів. В плакатах І. Падалки і Т. Бойчука знайшли відображення особливості національного характеру. Поряд з агітаційними, пропагандистськими, розповідними формами плакатної графіки вирізняються плакати-портрети, що видавались з відповідними текстами і закликами, зокрема роботи В. Єрмілова «Іван Франко» та ін. Актуальним і дієвим засобом мистецької агітації були плакати «УкРОСТА», що почали виходити в Харкові в 1919 р. В них образний зміст поєднувався з народною піснею, приказкою чи віршем.

Швидко відбувався процес становлення української преси. Першим офіційним україномовним органом стали «Вісті Київського Губернського Виконавчого Комітету»; згодом почали виходити «Вісті Української Центральної Ради», «Вісник Генерального Секретаріату УНР». Крім того, українською мовою виходили газети «Нова Рада», «Робітничка газета», «Народна воля»; відновилося видання «Літературного наукового вісника» за редакцією М. Грушевського та історичного журналу «Україна». Виходили мистецькі часописи, видання для молоді, жінок, військових – всього 1917 р. українською мовою виходило 63 періодичних видання. Стрімко розвивалось і книгодрукування: якщо в 1917 р. діяли 78 видавництв, створених при «Просвітах», приватних та кооперативних органах, які видали 747 назв українських книжок, то в 1918 р. ця цифра зросла до 1084.

Отже, роки революції та боротьби за збереження української державності мали великий вплив на культурне життя. В сфері культури та освіти багато чого було зроблено вперше в новітній історії України.

2 Політика «українізації» та її вплив на розвиток української культури в 1920-х – на початку 1930-х рр.

Після завершення громадянської війни, приходу до влади більшовиків і створення СРСР змінилися умови розвитку

культури. На тлі зруйнованої економіки, війни, яка в своєму вирі не залишила осторонь нікого, революційного ентузіазму чи нерозуміння і розпачу, українська культура пережила справжній, хоча і недовгий, злет. Серед митців та науковців були як гарячі прихильники нової влади, так і противники більшовизму, які в розвитку національної культури бачили певну альтернативу незалежності, що не здійснилася. Негативне ставлення до радянської влади спричинило значну еміграцію діячів літератури і мистецтва. Батьківщину покинули В. Винниченко, С. Черкасенко, Т. Шаповал, Д. Донцов, М. Садовський, О. Олесь. Стара інтелігенція не влаштовувала нову владу ні кількісно, ні за своїм світоглядом, тож було поставлене завдання підготовки та виховання нової «пролетарської інтелігенції», яка була б палко віддана радянським ідеям. Культура ставала частиною політики правлячої партії, мала виконувати її соціальне замовлення, суворий партійно-державний контроль став всеохоплюючим. Але треба зазначити, що вперше за довгі роки українська культура отримала державну підтримку.

Політика українізації

Політика українського радянського уряду, як і урядів інших радянських республік, до 1923 р. була ворожою до національної культури та мала русифікаторське спрямування: будь-які прояви національної специфіки сприймалися як ворожі «інтернаціональній пролетарській справі». За таких обставин XII з'їзд РКП(б) у квітні 1923 р. проголосив політику коренізації, яка передбачала підготовку та виховання кадрів корінної національності для роботи у державному апараті, управлінні народним господарством, запровадження навчання, видання книг, газет і журналів мовами корінних національностей. Коренізація була викликана прагненням більшовиків заручитися підтримкою населення національних територій для зміцнення своєї соціальної бази.

В Україні політика коренізації отримала назву українізації. Першим кроком у її здійсненні було усунення від влади відвертих російських шовіністів – першого секретаря КП(б)У Е. Квірінга та другого секретаря Д. Лебеда. Останній був автором «теорії боротьби двох культур» - російської революційної передової та української сільської, відсталі, контрреволюційної. Тому в

перспективі українська культура мала загинути. Цю теорію ЦК ВКП(б) засудив як прояв російського шовінізму. Першим секретарем КП(б)У було призначено Л. Кагановича, другим секретарем став І. Клименко.

Одним із головних напрямків українізації визначено розширення сфери користування українською мовою в державних і партійних установах. Для чиновників з серпня 1923 р. було організовано курси української мови, після закінчення яких вони склали іспити. Той, хто не склав, втрачав посаду. З 1925 р. українська мова стала обов'язковою в державному діловодстві, а з 1927 р. – у партійному. Це швидко дало результати: якщо в 1922 р. українською мовою велося лише 20 % усього діловодства, то в 1927 р. цей показник досяг 70 %. Кількість українців у партійно-державному апараті збільшилася вдвічі.

Одним з центрів українізації став Народний комісаріат освіти, який очолювали Г. Гринько, О. Шумський, М. Скрипник. Українізація швидко досягла результатів. Найбільший вплив вона справила на розвиток освіти, різко збільшився обсяг видань української преси, три чверті театрів стали україномовними. Період українізації став часом розквіту літературних та мистецьких спілок. Українізація частково охопила також українців, що мешкали на Кубані, в Курській і Воронежській областях.

Попри незаперечні успіхи, політика коренізації не була послідовною. Прагнення народів до національного відродження постійно наштовхувалось на протидію, що згодом переросла в тотальний наступ. В Україні це почалося в 1925 р. з приходом на посаду першого секретаря КП(б)У Л. Кагановича. В Москві пильно стежили за стрімким розгортанням українізації і побоювались її наслідків. Уже 1926 р. Й. Сталін писав Л. Кагановичу, попереджаючи про «ухил» М. Хвильового з його гаслом «геть від Москви!» і бажанням повної українізації пролетаріату. Перші гоніння впали на керівників державних органів О. Шумського, Г. Гринька, М. Скрипника, які за службовим обов'язком відповідали за здійснення політики українізації. Потім розгорнулася боротьба проти всього народу. Остаточно політика українізації було згорнута у січні 1933 р. з призначенням П. Постишева на посаду секретаря ЦК КП(б)У.

Після остаточного встановлення радянської влади в Україні важливим напрямом в розвитку освіти стала ліквідація неписьменності населення. У 1921 р. було прийнято постанову Раднаркому УРСР, в якій відзначалось, що все населення віком від восьми до 50 років, яке не вміє читати і писати, зобов'язане навчатися грамоти російською або рідною мовою за бажанням.

У 1923 р. було створено товариство «Геть неписьменність!», держава надавала певні пільги тим, хто навчався. Зокрема, робітники звільнялися на дві години від праці зі збереженням заробітної плати, селянам надавалася 20 % знижка для обов'язкового страхування майна. Підручники для гуртків лікнепу випускалися мовами багатьох національностей. Було організовано понад 120 культурармійських «університетів» для надання методичної допомоги активістам лікнепу. Протягом 1920-х років кількість неписьменних скоротилася з 76 % до 46 % дорослого населення.

Жахливим спадком громадянської війни була дитяча безпритульність: в 1922 р. в Україні налічувалось 1,5 млн безпритульних дітей, сиріт і напівсиріт. Для них організовували дитячі будинки, в 1921 р. таких будинків було 806, а в 1923 р. – 1928. Широкої популярності набули досвід та ідеї педагога А. Макаренка про організацію та виховання особистості в колективі і через колектив.

Після створення Української СРР було проголошено основні принципи радянської системи освіти й виховання: загальність, доступність для всіх, безкоштовність і обов'язковість шкільної освіти. Раднаркомом України було видано декрети про школу, згідно з якими церква відокремлювалася від держави і школа від церкви, скасовувалася плата за навчання в усіх без винятку навчальних закладах, всі приватні школи було передано державі, запроваджено спільне навчання хлопців і дівчат. Створювалася десятирічна двоступенева школа, на базі семи класів будувалася професійно-технічна школа. Було встановлено два типи вищої школи: технікуми, що готували спеціалістів вузького профілю, та інститути, які випускали інженерів та інших спеціалістів різного фаху.

Із поліпшенням економічного становища республіки збільшувались асигнування на освіту. За 1923–1926 рр. воно зросло майже в сім разів, що дало можливість розширити навчально-матеріальну базу та збільшити кількість шкіл та учнів. Якщо на 1 січня 1923 р. в Україні було 17110 шкіл, у яких навчались 1417,8 тисяч школярів, то в 1926 р. – 17632 школи і 2105,7 тисяч учнів. Але на кінець відбудовного періоду ще понад 40 % дітей шкільного віку залишалося поза школою, особливо в сільській місцевості, хоча кількість шкіл тут збільшувалася швидше, ніж у містах.

У 1926-1927 навчальному році в містах і селищах міського типу виник новий тип шкіл – фабрично-заводська семирічка, яка давала учням загальну і політехнічну освіту, готувала їх до навчання в школах фабрично-заводського учнівства, в профшколах і технікумах. Ще раніше були організовані 3-річні загальноосвітні школи сільської молоді. У них загальна освіта в обсязі програми 5-7 класів поєднувалася з вивченням сільського господарства. У 1934 р. було запроваджено кілька типів шкіл: початкову (1-4 класи), семирічну і середню (10-річну). Була введена обов'язкова початкова освіта. Розвивалася середня спеціальна освіта (професійні училища і технікуми).

Вчителів для нової радянської школи готували курси, педшколи та інститути: в 1922–1923 рр. в школах України було 46 тис. вчителів, а в 1925–1926 рр. – вже 52 тис., зросла їх фахова підготовка.

Кількість студентів вищих навчальних закладів зростала за рахунок випускників шкіл, відкритих у 1919 р. підготовчих курсів та робітничих факультетів, заснованих у 1921 р. Існуючі університети були реорганізовані в інститути народної освіти різного профілю та створено нові, зокрема Донецький індустріальний та Донецький медичний інститути. Більшість студентів становили діти робітників та селян.

В 1920-ті рр. в Україні було створено правову базу для вирішення проблем освіти національних меншин. Декретом від 1 серпня 1923 р. «Про заходи забезпечення рівності мов і про сприяння розвитку української мови» підтверджувалась рівність мов усіх національностей, що населяли Україну. Першочергова увага зверталася на розширення мережі національних шкіл,

організацію навчання дітей рідною мовою. Підготовку вчителів здійснювали кілька національних інститутів та секторів інститутів народної освіти. Мовами національних меншин у республіці виходило близько 500 газет і понад 100 журналів.

По-іншому складалася система освіти в західних регіонах України. З перших років встановлення польської влади в Галичині головними завданнями шкільної адміністрації стали обмеження мережі українських шкіл і їх полонізація. Польська шкільна адміністрація провадила політику повної централізації, заміни українських вчителів на польських, обов'язкового введення польської мови. У середині 1920-х років українські школи перетворено на двомовні. Кількість українських шкіл поступово зменшувалась, а польських збільшувалась, з часом українські було ліквідовано повністю.

Наука

На Всеукраїнську академію наук (ВУАН) покладалася координація роботи наукових установ республіки та окремих учених, надавалося право присвоювати вищі наукові звання. В трьох її відділах - історико-філологічному, фізико-математичному та соціально-економічному – в 1922 р. працювало понад 30 наукових установ.

В складі історико-філологічної секції продуктивно працювали Інститут української наукової мови, Етнографічна та Археологічна комісії. Членами секції були історики Д. Багалій, М. Слабченко, О. Оглоблін, О. Гермайзе, Д. Яворницький, літературознавці С. Єфремов та В. Перетц, етнограф А. Лобода, філолог і сходознавець А. Кримський, мистецтвознавець О. Новицький. Роботу секції очолив М. Грушевський, який 1924 р. повернувся з еміграції. Він продовжив роботу над багатотомною «Історією України-Руси», очолив Археографічну комісію, редагував журнал «Україна», «Наукові збірники» історичної секції.

У фізико-математичному відділі ВУАН налічувалось найбільше академічних кафедр – 30. На світовому рівні провадилися дослідження на кафедрах прикладної математики (Д. Граве), чистої математики (Г. Пфейффер), математичної фізики (М. Крилов), експериментальної зоології (І. Шмальгаузен)

та ін. Тут працювали відомі хіміки В. Кістяківський, Л. Писаржевський та ін.

В структурі соціально-економічного відділу ВУАН знаходився Демографічний інститут під керівництвом М. Птухи - перша у світі науково-дослідна установа з вивчення демографії. Тут працювали К. Воблій, який започаткував вивчення економічної географії України, та історик права М. Василенко. Дійсними членами ВУАН стали засновник української школи фізіології рослин Є. Вотчал, ботанік В. Фомін, біолог М. Кащенко, геолог П. Тутковський. Вони вивчали геологію України, її кліматичні особливості, флору і фауну, продуктивні сили та можливості їх використання з метою піднесення економіки республіки.

Успішно розвивались медична та біологічна науки. Д. Заболотний, О. Богомолець, В. Воробйов, О. Корчак-Чепурківський, О. Палладін, М. Стражеско, В. Філатов збагатили медицину новими теоретичними дослідженнями. У 1921 р. в Академії наук була організована кафедра народного здоров'я і соціальної медицини з кабінетом профілактичної медицини. У 1929 р. був заснований інститут мікробіології та епідеміології, в 1930 р. – великий науковий центр з вивчення проблем патологічної фізіології. На середину 1920-х років в Україні було ліквідовано холеру, віспу, чуму. В листопаді 1922 р. у Києві було відкрито Науково-дослідний інститут туберкульозу, вчені якого, зокрема Ф. Яновський, завдяки вакцинації домоглися успішної профілактики цього захворювання.

В Україні була проведена мовна реформа. Для упорядкування українського правопису за рішенням Раднаркому УСРР 23 липня 1925 р. при Наркомосвіти було створено Комісію на чолі з О. Шумським, а пізніше М. Скрипником та науковим керівником мовознавцем О. Синявським. Упорядкування правопису було здійснено на основі «традиції й природи української мови». 6 вересня 1929 р. нарком освіти М. Скрипник затвердив новий правопис. Але з приходом до влади Й. Сталіна Інститут української наукової мови було ліквідовано, правопис, затверджений М. Скрипником, визнано «націоналістичним», припинилось видання словників. За п'ять місяців було створено новий правопис, який уніфікував українську та російську мови.

З абетки було вилучено літеру г, а українську наукову термінологію переглянуто. Цю редакцію правопису було схвалено постановою Наркома освіти УСРР від 5 вересня 1933 р.

24 липня 1925 р. ЦВК СРСР ухвалив постанову про Академію наук як вищу всесоюзну установу. В результаті ВУАН втрачала самостійність, перетворюючись на філіал АН СРСР.

Крім установ Академії наук науково-дослідну роботу проводили галузеві наукові інститути, яких в Україні на кінець 1928 р. налічувалося 138. Реконструкція народного господарства потребувала розробок в галузях металургії, машинобудування, енергетики, будівельної техніки. В 1928 р. Є. Патон організував кафедру інженерних споруд, започаткувавши наукові дослідження в галузі електрозварювання. В Харкові були відкриті науково-дослідні інститути кам'яновугільної промисловості, металів, сільськогосподарського машинобудування, механізації сільського господарства. Роботи А. Сапегіна, В. Юр'єва в галузі генетики та селекції рослин сприяли виведенню нових сортів пшениці, ячменю, вівса, кукурудзи.

Водночас в науці все помітніше стала відчуватись політизація, в основу наукової методології було покладено «діалектичний матеріалізм» із властивим йому «класовим підходом» до всіх сфер життя, включаючи наукове.

На західноукраїнських землях, більшість яких входила до складу Польщі, головним науковим осередком залишалось товариство ім. Т. Шевченка (НТШ) у Львові, що підтримувало тісний зв'язок із ВУАН. В ньому працювало близько 200 науковців. У 1921-25 рр. у Львові існував таємний Український університет, до складу якого входило три факультети, 15 кафедр, майже 1500 студентам викладали 54 професори. Деякі закордонні університети зараховували своїм студентам роки навчання в Українському університеті у Львові. Існувала і таємна українська політехніка. Проте внаслідок поліцейських переслідувань ці навчальні заклади вимушені були припинити свою діяльність.

Література

Політичне розмежування серед української творчої інтелігенції, яке спостерігалось і до революційних подій, у 1920-ті р. ще виразніше поглибилось. Особливим драматизмом і складністю відзначався

літературний процес, що характеризувався розмаїттям літературних напрямів та ідеологічною боротьбою між ними.

Необхідність кардинальних змін під гаслом «Творити революційне мистецтво!» була основою напряму пролеткульту – течії, що виникла на початку 1920-х рр. Її засновники заперечували значення класичної спадщини, пропагували створення «лабораторним шляхом» «суто пролетарської культури», яка відповідала б «пролетарській психіці». В Україні теоретиками й активними пропагандистами пролеткультівських теорій були В. Блакитний, Г. Михайличенко, М. Семенко, М. Хвильовий. Але ці теорії були досить суперечливі. Деякі лідери українських пролеткультівців (М. Хвильовий, В. Сосюра, М. Іогансен), з одного боку, проголошували ідеї, які можна назвати космополітичними, а з іншого, підкреслювали особливе значення використання й розвитку української мови, виступали проти насильної русифікації.

Опонентами пролеткультівців стали так звані неокласики, які орієнтувалися на створення високого гармонійного мистецтва на основі освоєння класичних зразків світової літератури (М. Зеров, М. Рильський, П. Филипович, М. Драй-Хмара, О. Бурггардт).

Крім них існували також групи неосимволістів (П. Тичина, Д. Загул, Є. Плужник, В. Мисик, Д. Фальківський), радикальні за ідейним спрямуванням групи панфутуристів (М. Семенко, Г. Шкурупій, ранні М. Бажан, Ю. Яновський, О. Слісаренко, М. Ірчан), конструктивістів (В. Поліщук) тощо. Рання творчість П. Тичини, якого називають головним представником українського поетичного «необароко», відзначалась елітарною чутливістю, драматичним пафосом розбудови національної культури, формальною витонченістю та експресивністю.

Різноманітні літературні напрямки сприяли оформленню певних літературних об'єднань. Серед них найбільш авторитетними були Спілка пролетарських письменників «Гарт» і Спілка селянських письменників «Плуг». Члени «Гарту», серед яких були В. Сосюра, І. Кулик, М. Хвильовий, П. Тичина, Ю. Смолич, вважали за необхідне створення загальнолюдської, інтернаціональної і безкласової комуністичної культури.

В 1925 р. після розпаду «Гарту» М. Хвильовий заснував Вільну академію пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ) як

альтернативу масовим і підлеглим владі офіційним організаціям. Члени ВАПЛІТЕ – М. Яловий, А. Любченко, М. Куліш, М. Бажан, І. Дніпровський, О. Досвітній, Г. Епик, М. Йогансен, І. Сенченко, О. Копиленко, П. Панч, Ю. Смолич, П. Тичина, Ю. Яновський наполягали на європейській орієнтації, що відбилося у гаслі: «Геть від Москви!». М. Хвильовий у своїх творах виступив проти провінційної обмеженості та «малоросійської відсталості»; висунув тезу незалежності України від РСФСР у культурному сенсі. В памфлеті «Московські задрипанки» він закликав українську культуру рівнятися на європейські зразки. М. Хвильовий був свідомий, що не село, а місто відіграватиме вирішальну роль у пробудженні України, тому закликав до творення власного українського робітничого класу, українських інженерно-технічних кадрів, трудової інтелігенції. У романі «Вальдшнеп» (1927 р.) М. Хвильовий показав більшовицьких діячів і вустами своєї героїні Аглаї дав нищівну характеристику російської імперської інтелігенції. Діяльність ВАПЛІТЕ була піддана партійній критиці, М. Хвильовий, М. Яловий, О. Досвітній виключені з її лав. В 1928 р. організація перестала існувати.

Селянські письменники згуртувалися у спілку «Плуг» (А. Головка, П. Панч). У своїй платформі ця спілка ставила завдання спрямовувати творчість на організацію свідомості селянської маси, сільської інтелігенції в дусі пролетарської революції.

Український футуризм, який виник ще до революції, у перші післяреволюційні роки активізував свою діяльність. Оформилися організації футуристів: у 1922 р. у Києві виникла «Аспанфут» (Асоціація панфутуристів), у Харкові діяв «Ком-Космос», в Одесі – «Юголіф». Футуристи войовничо нападали на прихильників традиційних форм в літературі і мистецтві, пропагували урбанізацію культури й експериментаторство, європеїзацію та модернізацію змісту і форми українського мистецтва (М. Бажан, М. Семенко, І. Слісаренко, Г. Шкурупій, Ю. Шпол).

Крім футуристів, революційно-романтичну тему розвивали неоромантики В. Сосюра («Червона зима»), В. Еллан-Блакитний

(«Удари молота і серця»), П. Тичина («В космічному оркестрі»), Ю. Яновський.

Прихильники класичних канонів створювали свої об'єднання. Д. Загул, М. Зеров, В. Підмогильний, М. Рильський, Л. Старицька-Черняхівська, П. Филипович у 1923-1924 рр. входили до літературного об'єднання «Аспис» (Асоціація письменників). Його ідеї знайшли продовження у діяльності об'єднань «Ланка» та «МАРС» (Майстерня революційного слова).

Розвивається гумористичний напрям, представлений, зокрема, творчістю П. Губенка (Остап Вишня). Він створив новий жанр – усмішку, що був різновидом фейлетону та гуморески. У 1927-34 рр. у Харкові виходив сатиричний журнал «Червоний перець».

У 1927 р. в Україні для протиставлення недержавним літературним об'єднанням й більшовицького керівництва літературним процесом була створена офіційна Всеукраїнська спілка пролетарських письменників.

У 1930-31 рр. у Харкові з ініціативи М. Хвильового та місцевих письменників з організації «Молодняк» було створене і діяло літературне об'єднання «Пролітфронт». Його метою було об'єднати кращі літературні сили, створити можливості для вільного, не регламентованого партією розвитку літератури. «Пролітфронт» протистояв офіційній Всеукраїнській Спілці Пролетарських Письменників, мав друкований орган – щомісячний журнал «Пролітфронт», де друкувалися М. Хвильовий, П. Тичина, Ю. Яновський, Остап Вишня, П. Панч та ін. Внаслідок політичного та адміністративного тиску «Пролітфронт» було ліквідовано.

На початку 1920-х рр. на західноукраїнських землях також активізується літературне життя. У Львові в 1922 р. було створено дві літературні групи: «Логос», що об'єднувала поетів католицького напрямку (В. Линниченко, М. Луксицький, О. Мох, О. Семчук, вони друкувались в журналі «Поступ») та група при журналі «Митува», до якої входили молоді літератори. Невдовзі було створено об'єднання при журналі «Літературно-науковий вісник», який відновив свою діяльність у 1922 р. завдяки клопотанням публіциста і критика Д. Донцова. У цьому журналі

друкувалися Ф. Дудко, М. Матвій-Мельник, В. Стефаник, Марко Черемшина та ін.

Театр

Українізація дала поштовх для активізації мистецького життя, в тому числі театру і кіно. В 1923 р. в Україні було понад 500 театрів, з них 45 державних, репертуар яких становила українська, російська та зарубіжна класика - п'єси І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, І. Карпенка-Карого, М. Старицького, М. Кропивницького, Лесі Українки, І. Франка, М. Гоголя, О. Островського, А. Чехова. З кожним роком збільшувалась кількість вистав за п'єсами українських драматургів: з'явилися постановки за творами І. Кочерги («Фея гіркої мигдалю»), Є. Кротевича («Син сови», «Сентиментальний чорт»), Я. Мамонтова («Веселий хам», «Коли народ визволяється», «До третіх півнів»).

У театрах поряд з митцями старшого покоління впевнено завойовували сцену молоді актори - І. Замичковський, О. Сердюк, Н. Ужвій, К. Осмяловська, П. Нятко, К. Кошевський, І. Мар'яненко, О. Ватуля, А. Бучма, Ю. Шумський та ін.

Театру ім. І. Франка на чолі з Г. Юрою як одному з провідних у республіці поборнику реалістичних принципів мистецтва було присвоєно звання Державного драматичного театру.

Справжньою творчою лабораторією став театр Л. Курбаса «Березіль», який з 1926 р. працював у Харкові. Труппа прекрасних акторів, серед яких Й. Гірняк, Н. Ужвій, А. Бучма, І. Мар'яненко, В. Чистяков, Н. Титаренко, О. Добровольська та ін., втілювала творчі пошуки режисера у виставах різних стилів: традиційно-реалістичному («У пущі» Лесі Українки), психологічному («Чорна Пантера і білий Ведмідь», «Гріх» В. Винниченка), символічному («Драматичні етюди» О. Олесь), народному гротеску («Різдвяний вертеп»), імпресіоністичному («Йола» Є. Жулавського). Етапною в історії українського театру стала вистава «Гайдамаки» за поемою Т. Шевченка. На сцені «Березоля» були поставлені майже всі п'єси М. Куліша («97», «Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Отак загинув Гуска» тощо).

Одним із провідних осередків українського театрального життя був Львів. У 1920 р. зусиллями Г. Нички тут було створено український незалежний театр. Режисером його у 1921 р. став

О. Загаров, який приїхав з Наддніпрянської України разом із дружиною М. Марською, артисткою київського театру. Він познайомив публіку з новим українським і західноєвропейським репертуаром. Ядром драматичного ансамблю були визначні актори М. Крушельницький, М. Бенцаль з дружиною, Г. Борисоглібська, Г. Савичева, Б. Блавацький, Л. Лісович та ін. Працювали й інші театри, зокрема «Богема» П. Сороки у Львові, роз'їзні театри О. Карабіневича, Л. Комаровського і В. Миткевичевої.

Кінематограф

Великих успіхів було досягнуто в кіномистецтві. З 1922 р. почалося виробництво художніх фільмів, більшість яких було присвячено подіям громадянської війни. Найбільш вдалим серед історичних фільмів був «Тарас Трясило» режисера П. Чардиніна (1927 р.).

Особливий етап у розвитку українського радянського кіномистецтва пов'язаний з творчістю О. Довженка, який в 1926 р. працював кінорежисером на Одеській кіностудії. В історії українського та світового кіномистецтва почесне місце посідають його фільми «Сумка дипкур'єра», «Звенигора» (1928 р.), «Арсенал» (1929 р.), «Земля» (1930 р.). У 1958 р. на всесвітній виставці в Брюсселі його фільм «Земля» включено до почесного списку дванадцяти кращих фільмів світу всіх часів і народів. Стилiстика, створена Довженком, поклала початок напрямку, який визначають як «український поетичний кінематограф».

Першим звуковим фільмом в Україні була документальна стрічка «Симфонія Донбасу» Д. Вертова (1930 р.), а серед художніх – «Фронт» О. Соловйова (1931 р.). Талановитий український скульптор та режисер І. Кавалерідзе вперше в Україні зняв кіноопери «Наталка Полтавка» (1936 р.) та «Запорожець за Дунаєм» (1938 р.).

Живопис

Український живопис 1920-х років представлений різними течіями та напрямками. Поряд з представниками традиційного реалізму творили прихильники футуризму, формалізму (розписи В. Єрмілова Харківського партійного клубу). Крім масових агітаційних форм образотворчого мистецтва, помітного прогресу досягла станкова графіка та живопис. У галузі

станкової графіки працювали М. Жук, І. Падалка, В. Заузе. У живописі найбільш відомими були полотна К. Костанді, Ф. Кричевського, О. Мурашко, М. Самокиша. У Західній Україні працювали художники І. Трут, О. Монастирський, І. Курплас.

Визначилися групи, які розвивали традиції українських і російських передвижників. Художники, які увійшли до «Асоціації революційного мистецтва України», розвиваючи національні традиції, використовували форми візантійського і староукраїнського живопису. На західноєвропейські зразки орієнтувалися художники, які входили до «Об'єднання сучасних художників України». На Всеукраїнських художніх виставках експонувалися кращі твори О. Шовкуненка (цикл «Одеський суднобудівний завод»), Ф. Кричевського («Мати», «Довбуш»), В. Коровчинського («Селяни»).

Київський художній інститут став справжнім центром авангардного образотворчого мистецтва. Сюди в цей час повернувся Казимир Малевич, основоположник супрематизму - модерністського напрямку, в якому зображення складалося зі сполучень найпростіших геометричних фігур.

Почав відроджуватися світський монументальний живопис, в якому найпомітнішою постаттю був М. Бойчук. Він орієнтувався на зразки стародавнього Єгипту, Італії, Візантії, Київської Русі. «Бойчуківці» брали участь у монументально-декоративному оформленні українського павільйону на першій Всесоюзній сільськогосподарській виставці у Москві 1923 р.

Окреме місце у розвитку українського портрета займає творчість А. Петрицького, який у 1932-33 рр. виконав близько 150 портретів українських письменників та діячів культури і мистецтва. У жанрі пейзажу працювали митці старшого покоління, багато зробив для його розвитку М. Бурачек, якого називали «співцем української природи».

Успішно розвивалася графіка; популярними стали офорт, гравюра на дереві, ліногравюра та літографія. Нових вершин сягнуло мистецтво оформлення книги. Г. Нарбут оформив перші українські радянські книги і журнали «Мистецтво», «Зорі», «Сонце труда». В цьому ж напрямку працювали І. Їжакевич, О. Сластін, Л. Лозовський, М. Кирнарський, Л. Хижинський,

М. Алексєєва. Виконані ними ілюстрації та обкладинки досить повно розкривали зміст і стилістику літературного твору.

Скульптура

У розвиткові скульптури акцент робився на її пропагандистських можливостях, практично в кожному місті та селищі були встановлені пам'ятники В. Леніну. Образ всенародно шанованого Тараса Шевченка втілено в пам'ятнику роботи М. Манізера у Харкові. Пам'ятник відомому більшовику Артему, виконаний І. Кавалерідзе в стилі кубізму, був встановлений в Святогорську. Б. Кратко виконав погруддя Г. Сковороди, встановлене у с. Сковородинівка, О. Сокол - автор монумента «Розкутий Прометей», встановленого у Дніпродзержинську.

Музика

Музичне життя України в період 1920-х років було дуже активним. У великих містах створювались оперні та музично-драматичні театри, філармонії. Діяли Республіканська капела під керівництвом О. Кошиця, капела «Думка», які багато зробили для пропаганди української музики. Почалась діяльність музично-театрального інституту в Києві, перші оперні трупи з'явилися в Києві та Харкові.

У цей період проходив процес жанрового збагачення української музики. Це значною мірою пов'язане з творчими пошуками Л. Ревуцького, В. Косенка, Б. Лятошинського, О. Чишка. Серед творців модерної музики плідно працювали В. Косенко, М. Вериківський, В. Костенко та ін. Популярними ставали жанри обробки народних і революційних пісень, радянська масова пісня (Г. Верьовка, П. Козицький, Л. Ревуцький). Перша капела бандуристів, створена у Харкові музикознавцем і письменником Г. Хоткевичем, успішно гастролювала Україною.

У цей період активно працюють провідні галицькі композитори С. Людкевич та В. Барвінський. У другій половині 1920-х рр. до них долучилися композитори молодшої генерації Б. Кудрик, Н. Нижанківський, Р. Сімович, А. Рудницький, М. Колесса, Л. Лисько, В. Вітвицький.

Високого рівня досягла виконавча культура. Широко відомими були співаки М. Литвиненко-Вольгемут, І. Паторжинський, О. Петрусенко, З. Гайдай, Б. Гмиря.

Перед архітекторами України в 1920-ті рр. постала низка важливих завдань, які впливали з пошуків створення проектів нових будівель. Поширення набули нові архітектурні стилі, зокрема, раціоналізм і конструктивізм. Вони мали багато спільних рис, оскільки обстоювали раціональну доцільність, економність, лаконізм у засобах виразу, засвоєння досягнень науки і техніки.

Наочним зразком стилю конструктивізму став зведений у Харкові в 1925-29 рр. Держпром (архітектори С. Серафимов, Ф. Фельгер, С. Кравець) та багато житлових будинків, що відбивали тогочасні уявлення про майбутню урбанізацію і технізацію комуністичного життя. В стилі конструктивізму збудовані електростанція і кінофабрика в Києві. У практиці конструктивізму були частково реалізовані гасла виробничого мистецтва.

Серед інших архітектурних стилів, представлених в забудові українських міст 1920-х рр. можна відзначити український модерн (залізничний вокзал в Києві, архітектор О. Вербицький), ар-деко конструктивний (Палац культури залізничників в Харкові, архітектор О. Дмитрієв) та ар-деко декоративний (житловий дім «Червоний банковець» в Харкові, архітектор В. Естерович). Українське бароко було значною мірою витіснене, хоча окремі будівлі в цьому стилі ще зводились (Сільськогосподарська академія у Києві).

У 1925-29 рр. побудовано кілька палаців культури, будинків рад, робітничих поліклінік. У 1927 р. розгорнулося промислове будівництво - грандіозна Дніпровська гідроелектростанція (Дніпрогес).

На початку 1930-х рр. в значній мірі змінилася політична ситуація в країні і в мистецтві. Новаторські і авангардні течії спочатку піддавалися різкій критиці, а потім і зовсім опинилися під забороною як буржуазні. На зміну романтично-утопічному, суворому й революційному аскетизму прийшов сталінський неокласицизм. Конструктивісти опинилися в опалі, багатьох було репресовано чи в кращому випадку забуто.

Отже, політика українізації, здійснювана сталінським урядом, незважаючи на свій обмежений, великою мірою декларативний характер, дала несподіваний результат: за

короткий термін, менше ніж 10 років, українська культура пережила яскравий злет, що проявився в усіх без винятку її сферах.

3 Українська культура 1930-х років. «Розстріляне відродження»

Наслідками внутрішньої боротьби в Радянському Союзі у другій половині 1920-х рр. стала перемога Й. Сталіна та його прихильників і встановлення тоталітарної диктатури. Це катастрофічно відбилось на розвитку культури, яка опинилась під жорстким ідеологічним та адміністративним контролем. На початку 1930-х рр. з метою спрощення контролю над розвитком культури були створені Спілки письменників, композиторів, художників, архітекторів. Було покладено кінець стилістичним, художнім пошукам, встановлена цензура, перервані контакти з діячами культури інших країн, в тому числі українськими емігрантами.

У 1932 р. з'явився термін «соціалістичний реалізм», який був проголошений єдиним правильним методом літератури і мистецтва, що збіднювало творчий процес. Прославляння міфічних досягнень, лакування дійсності, фальсифікація історії стали органічними якостями ідеологізованого мистецтва. Були зупинені авангардні пошуки й експерименти, які у всьому світі продовжували залишатися магістральною лінією розвитку архітектури, живопису, літератури. Тематичне розмаїття було звужено до виробничих та історико-революційних сюжетів. Такі жанри живопису, як натюрморт, пейзаж, портрет, відсувалися на другий план тому, що не несли класового навантаження. В архітектурі провідним стилем став неокласицизм, який повинен був відображати непохитність влади.

Політика українізації була згорнута. У 1938 р. Раднарком УРСР запровадив обов'язкове викладання російської мови в усіх неросійських школах. Того ж року ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про реорганізацію національних шкіл на Україні». Тепер вони розглядалися як осередки «буржуазно-націоналістичного впливу на дітей».

Освіта

У 1930-ті рр. держава докладала великих зусиль для ліквідації неписьменності: перепис

населення в 1939 р. засвідчив, що в Україні письменних у віці до 50 років стало 85,3 %.

Восени 1930 р. розпочалося впровадження всеобучу. Одночасно вирішувались проблеми створення підручників, будівництва шкільних приміщень, підготовки вчительських кадрів. За статистикою, у 1932-33 рр. навчанням було охоплено 98 % дітей віком до 10 років, а 95 % випускників початкової школи продовжували вчитися далі. Хоча, з огляду на голодомор, що лютував по селах, ці дані видаються сумнівними. Навчальні програми були стандартизовані, вчителі не мали права відхилятися від тексту підручника. В 1935 р. було запроваджено єдиний день початку навчального року 1 вересня, тривалість уроку 45 хвилин, вводилася п'ятибальна система оцінок знань та порядок складання іспитів.

Для забезпечення потреб виробництва було проведено уніфікацію вищих навчальних закладів технічного профілю та підпорядковано їх за галузевими ознаками, визначено рівні підготовки спеціалістів. Вищу ланку готували інститути, середню - технікуми. Великими центрами освіти традиційно були Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ. У 1938 р. в Україні було майже 130 вузів, в яких навчались 124 тис. студентів. Починаючи з 1934 р. скасовано плату за навчання в усіх вузах і технікумах республіки, близько 90 % студентів одержували державну стипендію. На кінець 1930-х рр. в Україні переважно було вирішено проблему з інженерно-технічними кадрами – у різних галузях народного господарства працювали майже 500 тис. фахівців. Наприкінці 1935 р. було скасовано обмеження, пов'язані із соціальним походженням, і запроваджено стосовно дітей «ворогів народу».

Репресії в галузі освіти, крім педагогів, були спрямовані на національні – польські, німецькі, болгарські – навчальні заклади, про що промовисто відзвітував С. Косіор на січневому (1937 р.) пленумі ЦК КП(б)У: «Ми здійснили повний розгром наших культурних закладів, в яких засіли націоналісти. У нас майже нікого з працівників не залишилось».

На західноукраїнських землях ситуація в освіті була дуже складною. Польська влада на Галичині вела політику обмеження кількості українських шкіл та їх полонізації, змушуючи населення

організовувати приватні школи та позашкільні заклади. Буковинські школи до 1934 р. повністю були переведені на румунську мову викладання. Кращим було становище на Закарпатті, де влада Чехословаччини не заважала розвитку освіти українською мовою. Обмежувався доступ українцям до вищої освіти: у 1936 р. у Львові із дев'яти тисяч студентів українці склали лише 11,5 %, у Чернівецькому університеті у 1939 р. – лише 3,5 %. Жоден з вузів не працював з українською мовою навчання.

Наука

Головним осередком наукової діяльності залишалась ВУАН, перейменована у лютому 1938 р. на Академію наук УРСР. Її президентом 1930 р. став О. Богомолець. Було змінено структуру Академії, до її членів, крім визначних науковців, стали обирати партійних функціонерів. В результаті політичних процесів проти української науки сотні вчених були позбавлені роботи, а іноді й життя.

Та, незважаючи на надзвичайно тяжкі умови, розвиток науки не припинився. В Україні вели дослідницьку діяльність наукові колективи. Великих успіхів досягли вчені відкритого в 1928 р. у Харкові Українського фізико-технічного інституту. В 1930-х роках тут працювали І. Курчатов, Л. Ландау, група вчених у складі К. Синельникова, О. Лейпунського, А. Вальтера і Г. Латишева вперше здійснила штучне розщеплення ядра атома літію швидкими протонами. Їх праці засвідчили народження в Україні центру теоретичної фізики світового рівня. У 1932 р. електрозварювальна лабораторія Є. Патона була реорганізована в Інститут електрозварювання.

У 1936 р. у складі Української Академії наук утворилася низка суспільствознавчих інститутів, у тому числі Інститут історії України. Характерно, що українським історикам було заборонено займатися періодом Київської Русі, обмежуючись тільки ідеологічно забарвленою інтерпретацією пізніших періодів вітчизняної історії. Всього напередодні війни в УРСР функціонувало понад 220 науково-дослідницьких установ, а загальна кількість науковців становила майже 20 тис. осіб.

У Галичині вся українська наука зосереджувалась у Науковому товаристві ім. Т. Шевченка. У 1930-ті рр. зв'язки Товариства з Києвом припинилися, фінансова криза змусила

скоротити адміністративний персонал і гонорари науковцям. Але провідні вчені: історик літератури М. Возняк, мовознавець І. Зелінський, археолог Я. Пастернак, економіст І. Витанович, музикознавець Ф. Колесса, математик В. Левицький, географи В. Кубійович і Ю. Полянський та ін. продовжували працювати.

Література

У 1934 р. різноманітні літературні об'єднання були примусово закриті, а потім злиті у Спілку письменників України. Українські поети, незважаючи на утиски, знаходили можливості реалізувати свій творчий потенціал. Виходить друком велика кількість поетичних збірок: «Вітер з України», «Чуття єдиної родини», «Сталь і ніжність» П. Тичини; «Знак терезів», «Літо», «Збір винограду» М. Рильського; «Вибрані поезії» та епічні поеми «Безсмертя» і «Батьки й сини» М. Бажана; «Червоні троянди», «Люблю» В. Сосюри; «Героїчні балади», «Барвінковий світ» Л. Первомайського; «З книги життя», «Березень» А. Малишка та ін.

Прозаїчна література представлена романами й повістями: «Облога ночі», «Голубі ешелони», «Олександр Пархоменко» П. Панча, «Наливайко» та «Історія радості» І. Ле, «Десну перейшли батальйони» і «Удай-ріка» О. Десняка, «Ранок» І. Микитенка, «Вершники» Ю. Яновського, «Вісімнадцятилітні» Ю. Смолича, «Дніпро» Н. Рибака, «Іван Богун» Я. Кочури та ін. Проблеми виховання молоді порушувалися у книгах «Педагогічна поема» А. Макаренка, «Десятикласники» О. Копиленка, «Школа над морем» О. Донченка. У пригодницькому та фантастичному жанрах створено повість М. Трублаїні «Шхуна Колумб», «Нащадки скіфів» В. Владка. У драматургії на провідні позиції вийшов О. Корнійчук, його п'єси «Загибель ескадри», «В степах України» ставилися в багатьох театрах.

Почали виходити громадсько-політичні та літературні журнали «Літературна критика» і «Україна», продовжили видаватися «Літературна газета», журнали «Радянська література», «Літературний журнал», «Літературний Донбас» тощо.

Образотворче мистецтво

В українське образотворче мистецтво прийшли молоді митці, випускники Академії мистецтв та художніх інститутів, популярними

стають тематичні картини з героями-сучасниками: «Переможці Врангеля» Ф. Кричевського, «Кадри Дніпробуду» К. Трохименка, «Будівництво домни № 3» О. Щовкуненка, «Дорога в колгосп» М. Бурачека, «Щорс в бою під Черніговом» М. Самокиша, «Котовський ліквідує банду Матюхи» Ф. Кличка та ін. 125 річниці з дня народження Т. Шевченка присвячені графічні твори В. Касіяна «Шевченко на Україні», «Шевченко серед селян», М. Дерегуса «Катерина» і серія «Дорогами України». Цикл ілюстрацій до ювілейного видання «Кобзаря» створив І. Їжакевич.

Розвиток монументальної скульптури представлений пам'ятниками Т. Шевченку роботи М. Манізера, що були встановлені в 1939 р. у Києві та Каневі, пам'ятником О. Пушкіну роботи А. Страхова, надгробками М. Лисенка та М. Заньковецької роботи Ю. Білостоцького. Монументальні скульптури для Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві та скульптурні портрети І. Франка, Т. Шевченка, О. Довженка виконані Г. Пивоваровим.

Роботи представників народних промислів увели до мистецького життя М. Примаченко, Я. Герасименка, П. Власенко, І. Гончара, Н. Вовк, В. Гарбуза, Я. Халабудного, низку опішнянських гончарів, решетилівських вишивальниць та ін. Основоположником декоративного живописного натюрморту в українському народному мистецтві стала К. Білокур.

**Мистецтво
театру і кіно**

Станом на 1937 р. в Україні діяли 84 професійні театри, з яких 57 давали вистави українською мовою. Провідне місце займав Київський драматичний театр ім. І. Франка, незмінним керівником якого був Г. Юра. Театр мав великий і різноманітний репертуар української та світової класики: «Загибель ескадри», «Платон Кречет», «Правда» О. Корнійчука, «Соло на флейті» І. Микитенка, «Боягуз» О. Крона, «Безталанна» І. Карпенка-Карого, «Останні» М. Горького, «Борис Годунов» О. Пушкіна та ін. Загальне визнання здобули артисти Ю. Шумський, Н. Ужвій, Г. Борисоглібська, А. Бучма, О. Ватуля, Ф. Барвінська, О. Сердюк та ін.

Одним з кращих був колектив Київського театру опери та балету. У його репертуарі широко представлено оперну класику – «Наталка-Полтавка» М. Лисенка, «Запорожець за Дунаєм»

С. Гулака-Артемівського, «Мазепа» та «Євгеній Онєгін» П. Чайковського, «Снігуронька» М. Римського-Корсакова та ін. Робилися спроби осучаснити балет, увести національну, виробничу тематику, проте рівень їх був досить низький.

Успішно діяли Київський російський драматичний театр ім. Лесі Українки, Запорізький драматичний театр ім. М. Заньковецької, Сумський драматичний театр ім. М. Щепкіна, Харківський драматичний театр ім. Т. Шевченка та ін. Наприкінці 1930-х рр. засновано театри в Чернігові, Кам'янець-Подільському, Житомирі. В них працювали майстри сцени І. Замичковський, Л. Криницька, М. Крушельницький, Б. Романицький, І. Мар'яненко, Д. Мілютенко та ін. Активно працювали театри юного глядача і театри ляльок.

В 1930-ті рр. в українському кінематографі стали періодом становлення звукового кіно. Київська кіностудія «Українфільм» та Одеська випустили 55 фільмів, серед них «Вершники», «Богдан Хмельницький», «Дитинство», «Моряки». Знімалися історичні фільми «Дума про козака Голоту», «Щорс», «Червона хустина», «Останній порт», «Загибель ескадри» та ін. Також озвучувалися старі стрічки, екранізувалися драматичні та оперні спектаклі.

**Початок репресій
Процес над СВУ**

Починаючи з 1929 р. масові репресії трьома великими хвилями прокотилися Україною: перша – 1929-31 рр. (примусова колективізація, розкуркулення, ліквідація Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), процес над Спілкою визволення України (СВУ)); друга – 1931-34 рр. (штучний голод, постишевський терор, «кіровська хвиля»); третя – 1936-38 рр. (Великий терор).

Першою жертвою терору стало селянство, яке не підтримало політику колективізації: сотні тисяч селян загинули, або були примусово виселені до Сибіру. Почався наступ і на творчу інтелігенцію, яка не лише намагалася спрямувати розвиток суспільства демократичним шляхом, а й протидіяти становленню тоталітарного режиму. Десятки тисяч людей - від сільських бібліотекарів і вчителів до видатних поетів і вчених – втратили свободу, або навіть життя.

У 1930 р. був організований судовий процес над Спілкою визволення України, яка нібито була створена для відділення

України від СРСР. Головні обвинувачення були висунені проти відомого ученого-літературознавця, віце-президента Всеукраїнської Академії наук С.Єфремова. Перед судом постало 45 чоловік, серед яких були академіки, професори, вчителі, священнослужитель, студенти. Були винесені суворі вирoki за участь у організації, що не існувала. Справа СВУ стала першим досвідом організації масових репресій інтелігенції в Україні.

Подальші арешти в середовищі діячів науки і культури і жорстокі розправи проводилися без відкритих процесів. Закрили секцію історії АН, М. Грушевського було заарештовано, а потім переведено до Москви. Туди ж перевели і О. Довженка. Обвинувачення в буржуазному націоналізмі було висунене проти наркома освіти М. Скрипника - старого більшовика, одного з керівників Жовтневого повстання. Він був одним з небагатьох, хто не побоявся відкрито виступити з критикою сталінських методів, відстоював політику українізації. У 1933 р. напередодні арешту Скрипник застрелився.

**Розстріляне
відродження**

Комуністичний терор 1930-х рр., що прийшов на зміну українському відродженню 1920-х рр., зупинив на злеті та відсунув у часі на десятиліття розвиток української культури, української нації як цілісного організму.

Термін «розстріляне відродження» вперше використав діаспорний літературознавець Ю. Лавриненко за пропозицією Є. Гедройця, давши таку назву збірці найкращих текстів поезії та прози 1920-30-х рр. Величезна кількість представників української інтелігенції - талановиті письменники, поети, діячі культури, науки та мистецтва загинули в сталінських тюрмах і концтаборах. За неповними даними, лише у 1930-41 рр. в Україні було викрито понад 100 різних організацій і груп, що кваліфікувалися як «націоналістичні» та контрреволюційні. Тільки у період «єжовщини» (1936-38 рр.) жертвами репресій в Україні стали понад 800 тис. осіб.

Жорстокі заходи центрального уряду проти політики українізації супроводжувались встановленням централізації управління в усіх сферах економічного і соціально-політичного життя. На керівні посади в республіці були призначені партійні функціонери з Росії. Головною небезпекою був оголошений

націоналізм, слово «українізація» з 1937 р. остаточно зникло з партійних документів. Русифікаторські тенденції посилилися, коли першим секретарем ЦК КП(б)У став М. Хрущов. У 1938 р. в усіх школах було запроваджено обов'язкове вивчення російської мови.

Масовий терор проти українських літераторів розпочався арештом в квітні 1933 р. поета, прозаїка і драматурга М. Ялового та самогубством 13 травня його найближчого однодумця М. Хвильового. За звинуваченнями у причетності до міфічної «української військової організації» був ув'язнений Остап Вишня. У грудні 1934 р. було заарештовано і розстріляно Г. Косинку, Д. Фальковського, К. Буревія, О. Влизька. Були репресовані представники галицької інтелігенції, які, повіривши в українізацію, приїхали в УРСР. Серед них родина Крушельницьких – батько Антін, сини Іван і Тарас, голова письменницької спілки «Західна Україна» М. Ірчан. До концентраційних таборів потрапили М. Куліш, М. Зеров, О. Досвітній, В. Вражливий, Г. Епик, О. Слісаренко, І. Калячик, М. Драй-Хмара, П. Филипович, В. Підмогильний, Б. Антоненко-Давидович, Д. Загул, Є. Плужник, С. Пилипенко та багато ін. Усього протягом 1934-38 рр. було заарештовано понад половину членів і кандидатів у члени Спілки письменників України.

Визначальну роль у драматичних подіях щодо літератури відіграла постанова ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій» від 23 квітня 1932 р. Рішучій критиці було піддано український буржуазний націоналізм і формалізм. Постанова зобов'язувала сприяти подальшому формуванню і утвердженню єдиного творчого методу в літературі та мистецтві - методу соціалістичного реалізму.

Кульмінацією дій радянського репресивного режиму стало 3 листопада 1937 р, коли «на честь 20-ї річниці Великого Жовтня» у Соловецькому таборі особливого призначення за вироком трійки були розстріляні Л. Курбас, М. Куліш, М. Яворський, В. Чеховський, П. Филипович, В. Поліщук, М. Вороний, М. Козоріс та ін. Зазнавав арешту М. Рильський, були розстріляні Г. Косинка, М. Зеров, М. Семенко.

Держава взяла курс на формування у громадян атеїстичного світогляду, відповідно гонінням піддалася і церква. На межі 1920-

30 рр. були арештовані керівники і заборонена Українська автокефальна церква, яка була створена на хвилі національного революційного піднесення. Усього в 1917-39 рр. було зруйновано 8 тисяч церковних споруд - більше половини всіх храмів, зокрема Свято-Миколаївський монастир у Харкові, Покровський собор у Запоріжжі, Успенський собор у Полтаві. У зв'язку з перенесенням у 1934 р. столиці з Харкова до Києва було зруйновано низку архітектурних шедеврів давнього зодчества: Михайлівський Золотоверхий, Військовий Микільський собор, Богоявленський собор Братського монастиря, Трисвятительську церкву і церкву Успіння Богородиці Пирогощії та багато інших споруд. Тільки клопотання французького уряду завадило знесенню Софійського собору. Тисячі культових споруд були перетворені на склади, кінотеатри, лікарні.

Національно-культурне відродження 1920-х рр. було жорстоко придушене сталінським режимом, тому в 1930-ті рр. центром розвитку української художньої культури стала Галичина. Істотний внесок у розвиток українського образотворчого мистецтва зробили художники і скульптори І. Труш, А. Монастирський, О. Новаківський та його численні вихованці. Поетична спадщина С. Гординського та Б. Антонича становить одну з найкоштовніших окрас всієї української поезії. Після поразки у боротьбі за незалежність з Польщею літературний процес у Галичині був досить політизованим. Письменники розділилися на три групи: націоналістична (Д. Донцов, О. Ольжич, О. Теліга та ін.), пролетарсько-прорадянська (Я. Галан, С. Тудор, П. Козланюк), ліберальна (І. Вільде, Б. Лепкий, Н. Королева та ін.).

Отже, у 1930-ті рр. культурне будівництво мало суперечливий характер: поряд з безперечними успіхами в царині освіти, медицини, математики тощо відбувалось спрощення цінностей, підпорядкування моралі «класовим» інтересам. Було примітивізовано мистецтво, насаджувався ідеологічний монополізм. Утвердження тоталітарного режиму на початку 1930-х рр. мало негативні наслідки для української культури: політика українізації була не просто згорнута, але й почалось винищення української творчої еліти.

ВИСНОВКИ

Встановлення радянської влади в Україні викликало великі суспільні потрясіння, зміну естетичних позицій. Відбулась переорієнтація мистецтва на агітаційно-масовий характер, на перший план вийшли плакат, політичний театр, монументально-декоративні форми. В архітектурі провідними напрямками стали конструктивізм і функціоналізм.

У 1920-х рр. завдяки процесу українізації культура пережила період значного піднесення в поезії (П. Тичина, М. Рильський, М. Зеров, Є. Плужник), драматургії (М. Куліш), кінорежисурі (О. Довженко), театрі (Л. Курбас). Творча активність митців виявилася у виникненні численних художніх об'єднань та угруповань, які мали свої програми й бачення розвитку українського мистецтва. З посиленням впливу партійної політики та ідеології на діяльність мистецьких об'єднань традиційні жанри (картина, пейзаж, портрет) наповнювались новим революційним змістом, відчутною стала спрямованість на «виробничу» тематику в мистецтві.

З 1930-х рр. почався активний наступ на українську культуру з боку партійного керівництва, було розпочато боротьбу з «формалізмом» і «націоналізмом». Після згортання політики українізації радянська влада відкрито перейшла від політики загравання до жорсткого контролю. За короткий час українська культура зазнала жахливих втрат через фізичне знищення та еміграцію митців. Проголошений на Першому Всесоюзному з'їзді радянських письменників у 1934 р. метод соціалістичного реалізму фактично знищував усі інші стилі й методи в українському мистецтві.

Однак, незважаючи на утиски та переслідування інтелігенції партійним керівництвом, вітчизняним митцям вдалося збагатити українську культуру цілою низкою шедеврів, які стали надбанням світової культурної скарбниці.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1 В чому полягала концепція розвитку освіти Центральної Ради?

2 Дайте характеристику культурному руху в Україні періоду Центральної Ради.

3 Назвіть основні заходи уряду П. Скоропадського з розвитку освіти.

4 Які практичні кроки здійснив уряд П. Скоропадського у справі відродження та розвитку української науки та культури?

5 Коли і з якою метою було створено Українську академію наук? Хто став її першим президентом?

6 Яким був вплив революційних подій на розвиток української літератури і видавничої справи?

7 Назвіть основні заходи Раднаркому України з розвитку освіти.

8 Дайте характеристику політики українізації.

9 Які процеси відбувалися в літературному житті України в 1920-ті рр.?

10 Які літературні об'єднання виникли та існували у 1920-ті рр.?

11 Які зміни відбувались в театральному мистецтві 1920-х рр.?

12 Які кіностудії працювали в 1920-30 рр. в Україні і які фільми там знімали?

13 Дайте коротку характеристику творчості О. Довженка.

14 Які течії та напрямки були притаманні українському живопису 1920-30 рр.? Назвіть їх представників.

15 На яких творчих позиціях стояли представники спілок «Асоціація революційного мистецтва України» та «Об'єднання сучасних художників України»?

16 В чому полягала суть теорії «боротьби двох культур»?

17 Які музичні колективи були створені у 1920-30 рр.?

18 Яких заходів було вжито для ліквідації неписьменності та розвитку культурно-освітньої роботи в Україні?

19 В чому полягав план монументальної пропаганди, проголошений радянською владою?

20. Які нові архітектурні стилі з'являються в 1920-30 рр.? Наведіть приклади зведених споруд.
21. Дайте характеристику стилю «конструктивізм» в архітектурі.
22. Коли і чому в Харкові було зведено Будинок державної промисловості?
23. Якими були основні напрямки розвитку української музичної культури у 1920-30 рр.?
24. Що було зроблено для розвитку освіти і науки в Україні в 1930-х рр.?
25. Чому політика українізації була згорнута?
26. До яких репресивних заходів вдавалася радянська влада для ліквідації українізації?
27. Що ви знаєте про репресії культурних діячів України у 1930-ті рр.?
28. Якими були наслідки «Розстріляного відродження» 1920–30-х рр. для української культури?

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Абрамович, С. Д. Світова та українська культура [Текст] : навч. посібник / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – Львів : Світ, 2004. – 343 с.
- 2 Бокань, В. А. Історія української культури [Текст] : навч. посібник / В. А. Бокань, Л. П. Польовий. – К. : МАУП, 2002. – 256 с.
- 3 Вечірко, Р. М. Феномен української культури / Р. М. Вечірко // Вітчизна. – 2006. – №11-12. – С. 142-151.
- 4 Висоцький, О. Ю. Історія української культури [Текст] : навч. посібник / О. Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ: НМетАУ, 2009. – 130 с.
- 5 Історія світової та української культури [Текст] : підруч. для вищ. навч. закл. / В. А. Греченко, І. В. Чорний, В. А. Кушнерук, В. А. Режко. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 480 с.

6 Гринишина, М. Театр української драматургії. Сучасна та класична українська п'єса на сценах театру у 1930-х роках [Текст] / М. Гринишина. – К. : Інтертехнологія, 2006. – 300 с.

7 Грицак, Я. Нариси історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. [Текст]: навч. посібник / Я. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.

8 Даниленко, В. М. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки [Текст] / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянок, С. В. Кульчицький. – К. : Либідь, 1991. – 342 с.

9 Денисов, Я. Я. Українська та зарубіжна культура [Текст]: навч.-метод. посібник / Я. Я. Денисов, О. Г. Макарчук. – Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2004. – 175 с.

10 Дзюба, І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? [Текст] / І. М. Дзюба. - К. : Видавничий дім «КМ Academia», 1998. – 276 с.

11 Історія української культури [Текст]: практикум для студентів усіх галузей знань і напрямів / уклад.: І. В. Бурлакова, В. Й. Разіцький, В. В. Телеуця. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2013. – 60 с.

12 Історія української культури [Текст] / за заг. ред. І. Крип'якевича. - 4-те вид., стереотип. - К. : Либідь, 2002. - 656 с.

13 Історія української культури [Текст] : консп. лекцій / уклад. Н. В. Лобко. – Суми : Сумський державний університет, 2012. – 152 с.

14 Історія української культури [Текст]: метод. реком. до вивчення курсу для студ. усіх спец. та форм навч. / уклад. В. Ф. Панібудьласка, Є. В. Перегуда, А. В. Тороп та ін.; за ред. Є. В. Перегуди. – К. : КНУБА, 2010. – 60 с.

15 Історія українського мистецтва [Текст] : у 5 т. / НАН України. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського; голов. ред. Г. Скрипник, наук. ред. Т. Кара-Васильєва. – К., 2007. – Т. 5. : Мистецтво ХХ століття. – 1048 с.

16 Касьянов, Г. В. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-ті роки) [Текст] / Г. В. Касьянов, В. М. Даниленко. – К. : Наукова думка, 1991. – 96 с.

17 Крвавич, Д. П. Українське мистецтво [Текст]: навч. посібник / Д. П. Крвавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черепанова. – Львів : Світ, 2005. – 268 с.

18 Лавріненко Ю. А. Розстріляне відродження: Антологія 1917 - 1933: Поезія - проза - драма – есей [Текст]. - К. : Смолоскип, 2007. – 976 с.

19 Передерій І Г. Історія української культури [Текст] : навч. посібник / І. Г. Передерій, О. В. Тєвікова, А. В. Нарядько; за ред. І. Г. Передерій. – Полтава : ПолтНТУ, 2015. – 274 с.

20 Передерій, І. Г. Розбудова національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради: історичний аспект [Текст] : монографія / І. Г. Передерій. – Полтава : Вид-во ПолтНТУ, 2009. – 160 с.

21 Петров, В. Діячі української культури (1920 – 1940 рр.) – жертви більшовицького терору [Текст] / В. Петров. – К. : Вид-во «Воскресіння», 1992. – 80 с.

22 Скуратівський, В. Екранні мистецтва в соціокультурних процесах ХХ ст. [Текст] : у 2 ч. / В. Скуратівський. - К. : КМЦ «Поезія», 1997. - Ч. 1. – 224 с. - Ч. 2. - 229 с.

23 Українська та зарубіжна культура [Текст] : навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни / Р. М. Вечірко [та ін.]. – К. : КНЕУ, 2003.

24 Шевчук, В. О. Українська культура: загальні питання: культуро-стилістичні епохи. Освіта. Національна ідея [Текст] / В. О Шевчук. – К. : Товариство «Знання» України, 2007. – 227 с.

25 Шейко В. М. Історія української культури [Текст] : навч. посібник / В. М. Шейко, Л. Г. Тишевська; наук. ред. В. М. Шейко. – К. : Кондор, 2010. – 264 с.